

gang van zaken. Voor de direct belanghebbenden waren al die nuances niet zichtbaar, bij hen stapelden de frustraties zich in de loop der jaren op. Tegen die achtergrond heeft het boek van Keppy een grote maatschappelijke waarde. De voorzitter van het Indisch Platform, een bundeling Indische organisaties die had aangedrongen op de onderzoeken, refereerde tijdens de presentatie van de studie al aan het gevoel als tweederangsburger te zijn behandeld. Met het boek van Keppy (en dat van Meijer) is meer duidelijkheid in de gang van zaken gekomen. Het wachten is op een vervolg in de afwikkeling. De Indische gemeenschap heeft de publicaties al aangegrepen om opnieuw met de regering te gaan onderhandelen over de afronding van het onverwerkte economisch-financiële verleden.

Fridus Steijlen

Diederichs, M., *Wie geschoren wordt moet stil zitten. De omgang van Nederlandse meisjes met Duitse militairen* (Amsterdam: Boom, 2006, 231 blz., ISBN 90 8506 349 3).

Geweld wordt in de moderne vaderlandse geschiedschrijving nauwelijks gethematiseerd. Althans, voor zover dat niet het handelen van de nationaal-socialistische bezettingsmacht betreft. Mondjesmaat, en met veel weerzin en discussie omgeven, ontstaat er meer aandacht voor het geweld van 'onze' mannen overzee. Maar over het geheel genomen koesteren we nog immer het beeld van een gematigde, 'burgerlijke' natie: een 'kleine landje aan de zee' dat al polderend haar best heeft gedaan confrontaties te voorkomen en iedereen tevreden te stellen. De snelle nederlaag tijdens de Duitse inval lijkt dat beeld alleen maar te bevestigen. En ook tijdens de bezetting probeerde men in Nederland over het algemeen 'het beste' ervan te maken, wat er mede toe bijdroeg dat zo velen machteloos toekeken hoe landgenoten werden vervolgd en weggevoerd. Gematigdheid kan ook hand in hand gaan met gewelddadigheid.

In haar studie richt de historica Monika Diederichs zich op een vorm van geweld dat nog opmerkelijk weinig aandacht heeft gekregen: de stigmatisering en uitsluiting van Nederlandse vrouwen die tijdens de oorlogsjaren relaties waren aangegaan met Duitse militairen. Diederichs heeft zich jarenlang verdiept in de vraag wat Nederlandse vrouwen ertoe bewoog de grens tussen 'vriend' en 'vijand' te negeren, hoe daar tijdens de bezettingsjaren door Nederlandse en Duitse instanties op werd gereageerd en hoe het hen verging nadat de nationaal-socialistische bezettingsmacht was verslagen. De onderzoekster vond 56 vrouwen bereid met haar te spreken over hun onmogelijke *'liefde in oorlogstijd'* (vrij naar het gelijknamige boek van Steffie van Oordt). Daarnaast heeft de onderzoekster een gigantische hoeveelheid bronnenmateriaal opgespoord over het beleid waarmee de nazi's deze verhoudingen benaderden, terwijl een steekproef uit de duizenden dossiers van de Bijzondere Rechtspleging waardevolle informatie bood over de wijze waarop in naoorlogs

Nederland met deze vrouwen werd omgegaan. Bovendien heeft Diederichs menig dossier uit de moeilijk toegankelijke archieven van particuliere instellingen en kraamklinieken weten in te zien. Aan speurzin, inventiviteit en volhardendheid heeft het haar bepaald niet ontbroken.

Als een van de eersten (al in 2000 schreef Diederichs over ‘Moffenmeiden’ in het *Jaarboek van Vrouwengeschiedenis*) in Nederland bestudeert zij een historisch fenomeen waaraan in onderzoek naar de bijzondere rechtspleging en de zuiveringen in Nederland nagenoeg voorbij werd gegaan. Daarmee heeft zij, zoals Hans Blom in zijn woord vooraf terecht opmerkt, de basis gelegd voor vervolgonderzoek. Tegelijkertijd wijst zijn formulering op een zwakte van dit goed leesbare boek: het is sterk beschrijvend van aard, waardoor de vraag naar de complexe relatie tussen nationalisme, sekse en seksualiteit die bij deze historische gebeurtenis schreeuwt om nadere analyse, nog onvoldoende beantwoord wordt. Het naoorlogse proces van vernedering, stigmatisering en uitsluiting van vrouwen die in de jaren daarvoor contact hadden met Duitse militairen zou getypeerd kunnen worden als een rituele ‘zuivering’ van de nationale gemeenschap.

Diederichs benadrukt, vanuit het perspectief van de door haar geïnterviewde vrouwen, hoezeer hun liefde de scheidslijnen tussen vriend en vijand, of tussen ‘goed’ en ‘fout’ overwon. Met dat beroep op een romantische vertoog wordt hun ‘onschuld’ en de oprechtheid van hun gevoelens benadrukt. Maar daar gaat het niet om. Belangrijker is nu juist hoe — juist als er liefde of intimiteit in het spel is — de grenzen tussen de ‘wij’-groep en de ‘anderen’ verscherpt getrokken worden. Dat geldt al helemaal in oorlogstijd. Maar ook in vredestijd zijn dergelijke vormen van in- en uitsluiting actueel, zoals de studies van Dienne Hondius (*Gemengde huwelijken, gemengde gevoelens*) en Geertje Mak (*Sporen van verplaatsing*) naar ‘gemengde’ relaties tussen Nederlandse vrouwen en mannelijke nieuwkomers hebben aangetoond. Via het vrouwenlichaam geeft ‘het vaderland’ zich gewonnen of wordt het (weer) toegeëigend. Dat het ‘seksuele verraad’ bij de rituele bestraffing van deze vrouwen voorop stond, wordt pijnlijk geïllustreerd door een citaat uit het communistische verzetsblad *De Waarheid*: ‘Te midden van een vrolijke menigte zaten ze daar, op een stoel, of zo maar op straat. En de tondeuse deed haar werk. Daar verdween het grootste sieraad van een vrouw, maar ook de grootste smaad voor een vrouw, die dat moet verliezen. Doch het was verdiend.’ Dan doet het er weinig toe of ze ‘het’ wel of niet deden, en of ze ‘het’ deden voor geld, voor het plezier en/of uit liefde. Waar het om gaat is dat leden van een vreemde bezettingsmacht werden geprefereerd boven de ‘eigen’ Nederlandse mannen. Deze dubbele vernedering, waarbij vrouwen een (seksueel) actieve rol speelden, kon niet geaccepteerd, laat staan gerelativeerd worden. Dat hoefde ook niet, want zij vormden een gemakkelijke en dankbare prooi voor het Nederlandse *gesunde Volksempfinden*.

Het vele onderzoek van Diederichs laat zien dat het publiekelijk kaalsheren van deze vrouwen na de nederlaag van de nationaal-socialisten geen spontane, incidentele acties van gekrenkte burgers betrof. De kaart met 113 plaatsen waar aantoonbaar geschoren werd, is veelzeggend (199). Ook de vele foto’s die de onderzoekster van deze acties heeft opgespoord en die deels als

illustratie dienen, tonen hoezeer de lichamelijke integriteit van deze vrouwen op grote schaal werd geschonden, zowel met scharen en tondeuses als met het fototoestel. Het ging om volksgerichten met een structureel karakter en in sommige gevallen met het expliciete doel van de plaatselijke autoriteiten om dodelijk geweld — ‘bijltesdag’ — te voorkomen. Zo konden ook hier gematigdheid en geweld hand in hand gaan. In plaats van de bijl werd de botte schaar of roestige tondeuse met pervers plezier gehanteerd. Het gegeven dat het een transnationaal fenomeen betreft waarbij Frankrijk en België Nederland waren voorgegaan, geeft eveneens de nodige stof tot nadere reflectie. Diederichs heeft daar een klinkend startschot voor gegeven.

Barbara Henkes

Vercauteren, G., *In naam van de sociale vooruitgang. De rol van de overheid in het sociaal overleg in België (1944-1981)* (Dissertatie Leuven 2005, Leuven, Voorburg: Acco, 2007, xiv + 377 blz., €45,-, ISBN 978 90 334 6453 9).

Op de kaft van dit overigens illustratielozende boek staan twee oudere mannen met elkaar te praten. Zij kennen elkaar al lang en overleggen niet voor de eerste keer over lonen en andere arbeidsvoorwaarden. Op de achtergrond zit half zichtbaar een vrouw aan een vergadertafel. Ze komen er uit, vroeg of laat, dat is zeker. De dissertatie van Gregory Vercauteren (Katholieke Universiteit Leuven, promotor prof. dr. Patrick Pasture) gaat over de geschiedenis van de Belgische overlegeconomie en met name over de rol die de overheid daarin speelde tussen het einde van de Tweede Wereldoorlog en het jaar 1981, toen het systeem was vastgelopen en het kabinet Martens V een andere koers moest inzetten. Vercauteren, die reeds eerder samen met I. Wijnens over dit onderwerp publiceerde, vergelijkt de Belgische ontwikkeling met die in Nederland. De studie is een onderdeel van het in 2001 gestarte project over de geschiedenis van de overlegeconomie dat werd gefinancierd door het Vlaams Nederlands Comité voor Nederlandse taal en cultuur (VNC).

Voor zijn onderbouw ging Vercauteren te rade bij theorieën over de rol van de staat. De ene groep met de pacificatietheorie van Lijphart stelt de staat centraal, de andere met de theorie van het neocorporatisme van Schmitter en later Visser en Hemerijck gaat juist uit van de samenleving. Bruikbaar bleek ook de theorie van Peter Hall over het beleidsleren, waarin het zoeken naar oplossingen en het ontstaan van een constellatie waarin knopen worden doorgehakt elkaar afwisselen.

Bekend is dat Vlaamse historici niet bang zijn voor archiefonderzoek. Voor zijn data onderzocht Vercauteren een formidabele hoeveelheid archieven van zowel overheidsinstellingen als sociale partners. Sommige archieven, zoals die van het ministerie van Arbeid, waren slecht toegankelijk. België heeft een sterk verouderde archiefwet die voor contemporanisten het werk er niet gemakkelijker op maakt. Vercauteren beperkte zich tot het loonbeleid in de particuliere

sector, tot de twee grootste vakcentrales, de socialistische en de christen-democratische, en tot vijf sectoren, namelijk metaalverwerking, textiel, chemie, banken en verzekeringen. Zowel het overleg op landelijk als dat op sectoraal niveau werden bestudeerd.

De resultaten van het vergelijkend onderzoek zijn verrassend. De staat had weliswaar een eigen agenda, maar was niet een boven de strijdende partijen staande actor. Het permanente overleg vond plaats binnen paritaire structuren, dat wil zeggen tussen vertegenwoordigers van werkgevers en werknemers. Gezamenlijk hielden zij de staat zoveel mogelijk buiten de deur. Voor de Nederlandse overlegeconomie waren juist tripartiete structuren mét vertegenwoordigers van de overheid (voorbeeld de Sociaal-Economische Raad met zijn kroonleden) kenmerkend. In 1960 en 1981 liep in België de zaak vast. De crisis die toen ontstond en gepaard ging met arbeidsonrust en een ernstige economische terugslag maakte de overgang naar een nieuw beleidsparadigma mogelijk. Ondertussen wisselden de kabinetten elkaar in een hoog tempo af en werd het politieke leven bepaald door kwesties zoals die rond koning Leopold III, de schoolstrijd en de vanaf 1970 opkomende communautaire problemen. De invloed van de hoge ambtenaren op dit hele proces van eindeloos overleggen, zowel in het openbaar als op geheime plaatsen, was gering en nam af naarmate hun aantal groeide.

Het grote verschil tussen Nederland en België was de houding van de vakbeweging. In Nederland stelde deze zich vanaf 1945 coöperatief, soms zelfs gedwee op. De houding van de vakbondsleiders werd sterk bepaald door het besef dat te hoge loonkosten de werkgelegenheid zouden aantasten. Voor de Belgische vakbondsbonzen kwam het loonzakje voorop en mocht de minister van Economische Zaken, die meestal uit een liberale of christen-democratische partij werd gerecruiteerd, zich zorgen maken over de concurrentiepositie. Vercauteren zoekt de oorzaak voor dit verschil in de organisatie van de vakbeweging. De Nederlandse vakbeweging werd in de onderzoeksperiode sterk centralistisch geleid, in België had het overleg veel meer een decentraal karakter. Vercauteren legt ook en mijns inziens terecht een relatie tussen strategie en de organisatiegraad, het percentage werknemers dat lid is van een vakbond. Uit de grafiek in bijlage 8 blijkt dat de organisatiegraad in beide landen in 1945 ongeveer even hoog was en zich tot rond 1960 parallel ontwikkelde. Na 1960 gingen de wegen echter uiteen met een dalende organisatiegraad in Nederland en een stijgende in België. Aldus bezien heeft de Nederlandse vakbeweging een verkeerde strategie gevolgd zodat haar positie als onderhandelaar en machtsfactor is verzwakt. Een ander belangrijk verschil is dat in België vakbeweging en overheid nauw met elkaar samenwerkten, terwijl in Nederland de Partij van de Arbeid niet automatisch deed wat het NVV wilde.

Vercauteren's werk dwingt respect af. Hij is erin geslaagd een goede these op te bouwen en niet te verdrinken in de enorme berg archieven die hij heeft doorgewerkt. Hij kan zich voldoende losmaken van zijn data, terwijl het jargon voor hem geen geheimen meer bevat. Met boeken als dit komen we verder en hierop kan door andere onderzoekers weer worden voortgebouwd. Vermeldenswaard is nog bijlage I waarin de onderzochte archieven worden